

Demény Péter

JÓL RÜHELLÉ A TANÚSÁGOT

– JEGYZETEK RÉZ PÁL „HANGOS MEMOÁRJA”
ÜRÜGYÉN –

1.

„Tulajdonképpen az volt a szerepem, hogy összehoztam embereket. Barátságokat kötöttem olyan emberekkel, akik nem voltak barátok, de volt közöttük egy titkos kapcsolat. Az, hogy minden jelentős magyar író volt a lakásomon és én a lakásán, hogy ismertem a gyerekeit, és udvaroltam a feleségének, és hülyéskedtünk együtt, elég volt nekem.”

Ez a fülszövegbe kiemelt részlet sok mindent elmond, persze úgy, hogy kiegészítendő, de hát az egész könyvből egészítendő és egészíthető ki. A Réz Pál-jelenség egyik legérdekesebb vonása, hogy mintha mindig *minden* ott lenne, semmi nem hiányozna, ami mégis, az indokoltan, „igazoltan” hiányzik – amire ő nem figyel, az nem is érdemes a figyelésre. Holott a könyv azzal fejeződik be: „Az utolsó mondatot, azt lassan most már neked kell megcsinálnod. És abban benne kell legyen, hogy nagyon sok dolog nincsen benne.” (336.) Szóval még sincs benne minden, másfelől a mindennek van egy olyan különlegessége, hogy a víz alatt is van belőle.

Talán ez a „víz alatt” a legfontosabb. Az olvasó végig érzi, hogy sokkal több minden van, mint amennyit Réz Pál elmesél. Nem azért, mintha nem akarná elmesélni, hanem mert egyrészt a kérdező is irányítja (a kötet a rádiónak készült, ezért „hangos memoár” a címe), másrészt aki már eleget élt, az tudja: nem lehet *mindent* elmesélni. Innen a lelegejére kiemelt passzus: „Az a baj az ilyen emlékekkel, hogy az ember már nem arra emlékszik, ami történt, hanem arra, hogy is mesélte ezt el húsz évvel ezelőtt, tíz évvel ezelőtt, harminc évvel ezelőtt. És már a sztorit színezi, kerekíti tovább vagy rövidíti, és már rég nem az esemény van, hanem a lemez, amit elmondasz.” (9.) És itt nemcsak arról a mára közhellyé vált felismerésről van szó,

hogy nincsenek tények, csak értelmezések, hanem arról a másfajta dologról is, hogy egy nagy *causeur* hogyan alakítja a tényeket.

„Nagyjából így kellett hogy történjen, azt hiszem” – záródik a fenti passzus, és ez is hiteles: az ember egy koron és egy intelligenciahányadoson felül már ragaszkodhat a saját igazságához. Ha a sztori jó, akkor hiteles – és mi tagadás, szeretjük, ha az írók furcsák, különlegesek, megmagyarázhatatlanok.

Például Déry Tibor, aki hosszú vizsgáztatásnak veti alá az ifjú Rézt. „Vas úgy mutatott be, hogy nagy tisztelője vagyok, erre Déry, aki nagyon hiú ember volt, levitt egy presszóba, és elkezdett kollokváltatni. Elkezdett kérdezni *A befejezetlen mondatból*. Melyik karja beteg a fiúnak? Mit csinál Cisz a poloskával? Azt, feleltem, hogy egy kört rajzol a falra, és ha a poloska benne marad, akkor békén hagyja, ha kimegy, akkor agyonnyomja. Hogy hívják Vidovicsnak a szeretőjét és így tovább, szóval elkezdett, mint egy egyetemi vizsgán, csak sokkal részletesebben, kikérdezni. Hol lakott Parcen-Nagy Lőrinc a Várban. Melyik karját vesztette el a spanyol polgárháborúban. Hogy lett öngyilkos Parcen-Nagy Károly és így tovább, de feltett vagy ötven kérdést. Na most én tökéletesen megfeleltem, mert kétszer vagy háromszor is elolvastam, akkor még jó volt a memóriám.” (169.) Szeretjük a rémes gesztusokat az írók részéről, ez az egyik. Ez az idézet azonban visszavezet a kezdetihez. Kivel hülyéskedik az ember? Akivel együtt járt valahová (mint Szűcs Jenő, Domokos Mátyás, Lator és Réz az Eötvös Collegiumba), vagy akivel hasonlóan érzi magát valamiképpen. Nyilvánvaló, hogy sem Déry, sem Örkény, sem Szabó Lőrinc, sem Tamási, sem senki nem állt volna szóba Réz Pállal, ha nem látszik rajta, hogy jól fog „kollokválni”, és nem felel meg a látszatnak.

Visszatérve Déryhez: amikor haldoklik, Réz bemegy hozzá, és Déry egyre azt ismételteti: bárányganéj. Kérdi, mi ez? „Mondtam neki, hogy mi, hogy a *Klárisok*, József Attila. Igen, tényleg, Attila... És akkor azt mondta, életemben nem fogom elfelejteni: olyan kicsi keze volt... És úgy mosolygott Déry, mintha egy nőről beszélne.” (185.) Ezt azért említtem meg, mert mindenkiről így beszél Réz, legalábbis mindenkiről, aki fontos neki: árnyaltan. A történetek rosszat és jót egyaránt mondanak, mert egyetlen ember sem egyarcú. Ennek a legmegdöbbentőbb példája Csurka, de Juhász Ferenc vagy Karinthy Ferenc is nagy, ellentmondásos személyiség. Szóval Réz talán nem a teljes vagy az igazi, de feltétlenül *igaz* igazságot mond, és ez nagyon jóleső gesztus, mert arról árulkodik, hogy ez az ember, aki foly-

ton arra panaszkodik, hogy semmi jelentőset nem csinált, voltaképpen nagyon jelentős dologra volt képes: normálisnak maradni.

2.

Vas István gyöngytyúkot evett, amikor 1956 kitört, és nem hagyta ott a forradalom kedvéért; ő hívta meg Rézt vacsorázni azzal, hogy ott lesz Aczél is, és mégis ő az, akinek a véleményére adna a *Holmi* volt főszerkesztője, mert statisztikailag neki volt többször igaza. Csurka egy nagy, kedves fiú volt, Böhönyének nevezték, mert ott katonáskodott, aztán mekkora barom lett belőle, hát mi lett ezzel az emberrel. Ottlikról pedig van egy nagyon szép történet, amit külön idézek fel. Mindezek (és még annyi minden, például a Mindszenty kapcsán kitört veszekedés vagy a *Bibó-émlékkönyv*, vagy a Tamási *Bölcső és bagolya* körüli kiadói hercehurca) egy másik, szomorúbb világba vezetnek: a politika, a politikum, az életbe beszivárgó közélet világába.

„... úgy éltünk, ahogy lehetett. Nem ahogy akartunk, hanem ahogy lehetett. És nem fogom szeretni azokat a fiatalokat, akik ezért megvetnek bennünket.” (113.) Ez is nagyon fontos mondat, mert azt üzeni: az élet fölött nehéz ítélni, és nem fogom visszavonni az életemet azok miatt, akiknek fogalmuk sincs, mivel küszködtünk mi akkor. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Réz nem volt besúgó, cenzor vagy más ilyen pozícióban státusban levő ember. Szerkesztett ún. „muss-köteteket” (Rákosi 60. születésnapjára például), de nagyjából ennyi volt az egész. És ezt bevallja, nem köntörfalaz.

Vagy ha nem is vallaná be... Akkor is rokonszenves maradna a folyamatos önreflexió, a belső gesztusok és kacérkodások feltárása (hogy miért becsüli le folyamatosan önmagát), az a kettősség, melyet az írók történeteiről szólva már emlegettem. Nincs apodiktikus, kétségbevonhatatlan igazság, vagy ha mégis, az a művek kapcsán hangzik el, tehát egy olyan környezetben, melyből senkinek nem származik hátránya.

Érdekes egyébként: a diktatúra mindenkit együvé kényszerített. Természetesen akkor is voltak rokon- és ellenszenvek, ezeket azonban félretették, összejártak, kártyáztak, szerkesztettek, ittak, nőztek, féltek és éltek. A későbbi borzalmas Csurka beszédet mondott Réz Ádám, a beszélő bátyja temetésén. És a *Bibó-émlékkönyv* szerzői között Csoóri, Csurka és Tornai József is ott van – hogy csak néhány olyan nevet említsek, akikkel Réz ma már biztosan nem értene egyet.

Ő viszont megőrizte a normalitását, a *Holmi*ban mindenki megjelent, aki jól írt, Csukás István, Marsall László vagy Utassy József például, és erre Réz tudatosan törekedett, meg nem tudatosan is, ha lehet ezt mondani: ilyen volt az alkata, és ilyenek voltak a barátai. Radnóti Sándor mellett Domokos Mátyás is ott ült a szerkesztőségben, vagyis ki másnak, ha nem Réznek a lakásán a legendás Jászai tér 4/a-ban, és Domokossal jártak az Eötvösbe, tehát sokkal több halottját látta a főszerkesztőnek, mint akárki más. „Megint kevesebb egy emberrel, aki még ismerte a halottaimat” – ahogy gyönyörű Csurka-nekrológiájában írta a *Holmi* 2012. februári számában; mert Domokos „Matyi” már 2006-ban meghalt.

Az Ottlik-történet is jellemző, mert szintén a közéletéről, bátorság és gyávaság, vagy inkább emberség és embertelenség viszonyáról beszél. És persze egy nagy barátságáról, az Ottlik és Vas István közöttiről. „Egyszer valamit nyilatkozott (mármint Vas – D. P.), hogy örök hálával tartozik neki, valami ilyesmit, és akkor Ottlik rettentő dühösen visszanyilatkozott, hogy ő tartozik hálával Vasnak, hogy megmutathatta, hogy így is lehet tenni, és hogy alkalmat adott neki erre. Az élet, az nem olyan nagy ügy, hogy azért köszönetet mondjon neki Vas Pista, hát ki nem szarik a Vas Pista életére. Hanem az, hogy ő meg tudta menteni a magyarság becsületét, az a nagy dolog. Ezt ő Pistának köszönheti, ugye, hogy el kellett őt bújtatni. Ez egy játék volt, de azért nagyon komolyan gondolta.” (205.) Olyan gyönyörű, mint a „Tanító úr” története Kertész *Kaddisában*: az ember az életével sem törődik (hiszen Ottlik óriási veszélynek tette ki magát a zsidó származású Vas bújtatásával), mert van valami magasabb, fontosabb annál. Ilyenkor szinte sajnálom, hogy manapság nincsenek éles helyzetek, bármit lehet mondani, semminek semmi ára, semmiféle felelősséget nem érzünk, mielőtt kimondanánk vagy miközben kimondjuk, sőt, utána sem.

3.

Kívülről úgy tűnik, talán a fülre kiemelt szöveg miatt is, hogy Réz Pál alakította ezeket a történeteket, de nyilvánvaló, hogy a történetek is alakították őt, és ezért világos az is, hogy bármit is nyilatkozik a sznobériájáról, nem kizárólag és nem elsősorban a „nagy nevek” a fontosak itt, hanem az, hogy ezek mögött emberek voltak vagy vannak még mindig, és ezek az emberek a gesztusaikkal, a megjegyzéseikkel, az életmódjukkal, a szellemiségükkel alakították, formálták Réz Pált. Ki mondhatja el magáról, hogy ő olvasta először Szűcs Jenő tanulmányát, a *Vázlat Európa három történeti régiójáról?* De Szűcs Jenő azért az a barát is volt, akivel az Eötvös Colle-

giumból ismerték egymást, akivel magázódtak, és aki egy adott pillanatban azt mondta, „mióta a Klári meghalt, magát semmi nem érdekli”. (262.) Szóval aki kíméletlen dolgokat mond, éppen, mert barát, akinek hiányzik a barátja, és aki tudja, mit jelentett Réz Pálnak Klári, a felesége.

Aki benne tudott lenni a történetekben – valahogy ez jut eszembe Réz Pálról. Hány olyan embert ismerünk, aki nagy nevekről beszél rossz történeteket, vagy aki ma már úgy viselkedik, hogy el nem tudjuk képzelni, miként lehetett X vagy Y barátja. Mert megmerevedett, bezárult, gyűlölködővé vált. Réz Pálnál ez nem érződik, és ezt jómagam is igazolhatom. Nekem is elmondta, amit a könyvben is, hogy a fiatalok már nem olyan tehetségesek, de azért Tóth Krisztinától Szabó T. Annáig és Bartis Attilától Téreyig mindenkit közölt a *Holmi*-ban. És valahányszor jártam a Jászaiban, soha nem egy megkeseredett öregurat láttam, leginkább abban a pózban, melyet a 49-es fénykép kapott el nagyon – érdekes, ez nem egy profi fotográfusé, mint az ötvenből sok: „a Réz család” albumából való.

Itt kell végre leírnom a Parti Nagy Lajos nevét – eddig azért nem tettem, mert annyira „rezes” a szöveg, hogy a Magvető is csak a beszélőt tünteti fel, nyilván a kérdező tudtával és beleegyezésével. Nem mindegy viszont, hogy ki kérdez, kinek meséljük a jó történeteinket, kinek vagyunk hajlandók a sokszor nagyon mélyen személyes dolgainkat elmesélni. Parti Nagy kérdésein látszik a baráti bejáratottság, az, hogy mindenkiről hallott, aki felmerül, hogy tiszteletben tartja a Réz véleményét, olykor mégis elmentmond neki, bár érzi a kacérságot is, melyet egyébként a beszélő egyáltalán nem titkol. Rádiósan vágni pokoli nehéz lehetett, és a vágás a néhai Szebényi Cili érdeme; szinte látom, ahogy röhögnek hárman; remélem, az egykori hallgatók is élvezték.

Arad, Várad, a román irodalom, Gyergyai, a francia irodalom, a fordítás (közben az a „kis színes”, hogy Réz az ábécé minden betűjével kezdődő írókat akart fordítani), Kosztolányi, Tersánszky, Illyés, Klári és a *Holmi*... Minden itt van, és éppen amiatt, mert nincs minden itt. Nagyon jó választás volt, hogy a *Tények és tanúk* sorozatot ezzel indította újra a kiadó. Itt egy nagy tanú, aki rühellé a tanúságot (azért utálja, mondja, „Mert akkor nem én vagyok, hanem a nagy idők tanúja. Az a jó bennem, hogy én már akkor is értem. Hát kinek érdekel Weöres Sándorból, hogy nagy idők tanúja?” – 303.); rühellé, és mégis jól csinálta.